

Færøsk og dansk politik 1917-1920

Af Kenn Tarbensen

Vagn Wåhlin, Mette S. Lund, Henning M. Kristensen og Bjarne Tersbøl: *Mellem færøsk og dansk politik 1917-1920. Den parlamentariske Kommission, Fúlabók'en og Adressesagen i perspektiv 1917-1920.* Nordatlantisk værkserie, bd. 1. (SNAI – North Atlantic Publications, 1994). 256 s., 200 kr.

Dramatiske begivenheder i dansk politisk historie er sædvanligvis velkendte og oftest gransket og diskuteret igen og igen. At fremdrage en upåagtet sag, der tilsyneladende både skulle vælte en regering og danne grundlag for en rigsretssag og en anklage for landsforræderi, er i hvert fald ikke hverdagskost.

Det er ikke desto mindre, hvad tre historiestuderende ved Aarhus Universitet har gjort som led i deres studier, og sammen med deres vejleder, docent Vagn Wåhlin, nu har publiceret en afhandling om. Der er angiveligt tale om første bind i en ny »Nordatlantisk værkserie« fra Center for Nordatlantiske Studier ved Aarhus Universitet, den tredje serie, centret udgiver. Selve idéen med en sådan værkserie, der (også) kan rumme glimrende studenterarbejder, er fremragende, og det hører utvivlsomt til Vagn Wåhlins store fortjeneste, at de tre studerendes arbejde herved er blevet alment tilgængeligt for interesserede. Trods studenterpræg og markante begrænsninger fortjener bogen så absolut opmærksomhed såvel af danske som færøske historikere. Og dette så meget desto mere da bogen som et pionerarbejde rimeligvis appellerer til opfølgende forskning både på færøsk og især på dansk grund.

Baggrunden for hændelserne var den uindskrænkede ubådskrig, som Tyskland iværksatte 1. februar 1917. Efter denne dag ville Tyskland ikke længere respektere neutrale skibes ukrænkelighed inden for bestemte farezoner. Skibe til og fra Danmark kunne dog rimeligt sikkert komme til Færøerne, Island og Grønland, nemlig ved at sejle op langs Norges kyst til nord for Bergen og da vestover. Problemet var da, at briterne håndhævede blokaden mod centralmagterne meget stramt og krævede, at skibe mellem Danmark og Færøerne skulle anløbe britisk havn (Kirkwall) for inspektion. Dermed kom skibene ind i ubådskrigens farezone to gange pr. rute. Det var det rene selvmord. De forsyningsvanskeligheder, det gav på Færøerne, sad Storbritannien altså med nøglen til. Islændingene havde selv forhandlet med Storbritannien og bl.a. fået en vestvendt handelsrute til USA og Canada, en ordning, som de danske rigsmyndigheder stiltiende havde accepteret.

Anderledes forholdt det sig med Færøerne, der var tættere knyttet til Danmark. De ca. 19.000 indbyggere havde under krigen fortsat behov for at kunne afsætte deres varer (fisk) og få tilførsler af fødevarer og andre nødvendigheder som f.eks. petroleum. For at sikre sådanne forsyninger nedsatte Lagtinget ved krigens udbrud i august 1914 et stående fem-mands vareforsyningsudvalg, kaldet Vareudvalget. Det overordnede ansvar for forsyningen lå hos den danske amtmand, Svenning Rytter. Som neutralt og militært svagt land måtte Danmark gå en hårfin balancegang mellem stormagterne. Den eneste

mulighed var forhandlinger mellem Vareudvalget, den danske regering og briterne. Da ubådskrigen blev iværksat, blev forsyningssituationen et særdeles påtrængende problem. Vareudvalget holdt kortene tæt til kroppen, og under indtryk heraf tog Selvstyrepartiet af-fære. Kunne man nemlig selv skaffe en vestvendt forsyningsrute, ville man – foruden forsyninger – også påføre amtmanden, Danmark og Vareudvalgets sambandsflertal et sviende nederlag. De ville fremstå som inkompetente. Derfor organiserede selvstyrefolkene med lederen, Jóannes Patursson, som den bærende kraft en folkeadresse stillet til den britiske regering med anmodning om en vestvendt rute. Over 3.000 færinger skrev under på adressen, der søgtes fremsendt uden om den danske amtmand. Det mislykkedes både hos den britiske konsul i Tórshavn og den danske gesandt i London: Den rette vej var gennem Udenrigsministeriet i København. – Under dette forløb i foråret og sommeren 1917 blev den danske amtmand på Færøerne, Svenning Rytter, heftigt angrebet i den færøske presse. Derfor bad han sin foresatte, *justitsminister* Zahle, om opbakning. Det fik han, men af rigsdagstaktiske grunde gav Zahle som *statsminister* imidlertid også sin opbakning til selvstyrefolkene, som han ønskede genvalgt, da de var radikale støtter. I et noget uheldigt telegram 15. marts 1918 bad han Rytter viderebringe et avisreferat, hvor Zahle opfordrede færingerne til at stemme på selvstyremanden Edvard Mortensen (MF) til det forestående folketingsvalg. I den tilstundende konflikt mellem Zahle og de danske embedsmænd i Tórshavn var dét dråben. To dage senere bad amtmanden, sorenskriveren og landfogeden om forflyttelse eller afsked. Forespurgt om disse forhold i Landstinget erklærede Zahle troskyldigt, at embedsmændenes anmodning om forflyttelse var ham

ganske uforståelig. Zahle måtte dog indkassere en »misbilligelse« i Landstinget 20. marts 1918. – Efter nyvalg 22. april tog Venstre og Konservative atter sagen op, og 5. juli 1918 fik de nedsat en parlamentarisk kommission til at undersøge 1) alt vedrørende Zahles telegram 15. marts og embedsmændenes anmodninger om forflyttelser, og 2) de nærmere omstændigheder vedrørende den færøske folkeadresse i marts 1917. Kommissionen skulle *angiveligt* føre til rigsretssag mod Zahle og Patursson til-lige anklages for landsforræderi (jf. diskussion nedenfor). Den nedsatte kommission, hvor De radikale i øvrigt havde udpeget Patursson til medlem, forelagde sin beretning 15. januar 1920. Den kritiserede skarpt både Patursson og Zahle. Den eneste konsekvens blev dog et mistillidsvotum til Zahle i Landstinget 3. marts 1920. Påskekrisen og Genforeningen har siden overskygget sagen.

Som det fremgår, er der tale om ny og vigtig viden om dansk og færøsk politisk historie under og umiddelbart efter 1. Verdenskrig. Det er megen ære værd. Afhandlingen er dog ikke fri for betydelige begrænsninger i såvel kildevalg og metode som i analyse og perspektiver, ligesom hele tendensen i fremstillingen i meget høj grad er diskutabel.

Under den aktuelle økonomiske og politiske krise på øerne bliver opfattelser af færøsk historie let styret af nutidige synspunkter. Forfatterne har derfor følt i bogens start bl.a. at måtte klargøre deres opfattelse af hæderlig historisk-skrivning. Man bedyrer herunder en »fagligt nøgtern, historisk tilgang til et brændbart emne«, med »nøje granskning af det righoldige kildemateriale«, og læserne må tilgive, at der rokkes ved »tilvante forestillinger (...) fordi den herskende opfattelse eller 'myte' stillet overfor kildematerialet har vist sig svagt begrundet, og den af os fremsatte

opfattelse forekommer at være den mest rimelige og den sværeste at tilbagevise« (s. 5f.).

Lad nu være, at det aldrig bliver klart, hvad den herskende opfattelse eller 'myte' består i. Men hævdelser af at præsentere en bundsolid og nøgtern udredning med 'den mest rimelige opfattelse' virker mest som et forsøg på forebyggelse af mulig kritik af både kildegrundlaget og afhandlingens hele tendens og perspektiv.

Afhandlingen bygger især på den trykte kommissionsberetning med tilhørende bilag (i alt små 1.000 sider). Forfatterne har fremdraget og krydskontrollet med aktstykkerne i kommissionens arkiv, og da man har fundet, at »alle vigtige dokumenter er medtaget og er loyalt og fair gengivet i 'Bilag'« (s. 214), er yderligere arkivstudier ikke foretaget. Men ved at støtte sig så kraftigt til kommissionens arbejde har forfatterne alene i udgangspunktet afskåret sig fra konklusioner, der rækker ud over de konklusioner, som kommissionen fremsatte. Og nogen »fagligt nøgtern, historisk tilgang« til selve kommissionen og dens virke lykkes selvsagt ikke på basis af kommissionens eget materiale. Altsammen bliver det ikke bedre af, at forfatterne i tendens og synspunkter støtter kommissionsflertallet. Bogen er præget af en næsten utæmmelig vilje til at stemple Patursson som en slyngel og omvendt behændigt undgå kritiske vurderinger af sambandsfolk og danske autoriteter. Selvstyrefolkene går »konfrontationens vej«, er »kompromisløse« og deres avis *Tingakrossur* betegnes som »agent provocateur« (s. 42). Idéerne om en vestvendt forsyningsrute m.v. betegnes ligeledes som »udsigtsløse«, man har »nægtet at se kendsgerninger i øjnene« og tillige udvist »(massiv) bitterhed – ja, direkte had til amtmanden og visse ledende sambandsfolk« (s. 79, 83). Modsat demonstrerede amtmand

Rytter »et smidigt samarbejde« (s. 170), og hans mindre heldige handlinger *bortforklares* i lyset af hans besværlige stilling både som embedsmand og politiker (stemmeberettiget formand for Lagtinget) (s. 36ff.). Netop amtmandens rolle har man behændigt undgået at undersøge. Alene som konsekvens af, at kommissionens mindretal (blandt andre) skarpt kritiserede amtmandens handlemåder, burde disse have været genstand for en nøjere og kritisk undersøgelse. Dette er så meget mere påtrængende, da Rytter ved flere tidligere lejligheder havde demonstreret en ganske hård optræden. F.eks. burde eventuelle kontakter til politiske meningsfæller i København være gransket. I en sådan analyse havde det i øvrigt nok været rigtigst at tolke Rytter i sammenhæng med den lange række af danske gejstlige og verdslige embedsmænd på Færøerne, der i tidens løb ikke har kunnet forvalte deres embeder under fornuftig hensyntagen til de lokale forhold. Især fra 1850'erne til 1950'erne var danske politikere og embedsmænd i forholdet til Færøerne (m.v.) generelt præget af enten en konservatistisk herredømmementaltitet eller af en mere afbalanceret administrator-opfattelse. Rytter fremtræder i færø-forskningen som værende af den første type, og det forekommer indlysende at se sagen netop på baggrund af Rytters håndtering, der virker udslagsgivende for dens tilspidsning (foruden den danske parlamentariske situation). – Også selvstyrefolkene kunne i øvrigt være sat i et bedre perspektiv. Under 2. Verdenskrig handlede Patursson nemlig tilsyneladende tilsvarende, idet han efter Atlanterhavserklæringens undertegnelse i august 1941 ønskede at benytte denne til at erklære Færøerne selvstændige. Nordmanden Nils Ihlens erindringer fra sin flygtningetid på Færøerne indeholder en beskrivelse af Paturssons virke rundt i syslerne og ef-

terfølgende erklæring til det norske udenrigsministerium samt forsøg på henvendelser til både den engelske og amerikanske regering (jf. Nils Ihlen: *Amatørkonsul*, Stavanger 1956, s. 21).

Man må naturligvis respektere forfatterens tolkninger og synspunkter, også selv om de slutter sig nært til kommissionsflertallets politiske anskuelser. Men i lyset af forfatterens opfattelser af hæderlig historieskrivning kunne man nok have forventet en mindre partisk fremstilling, og at forfatterne netop havde understøttet deres vurderinger med analyser på et langt bredere kildegrundlag end det, kommissionen havde til rådighed. Et bedre blik for og vilje til at opsøge supplerende materiale havde uden tvivl kunnet nuancere og udfylde tomrum i fremstillingen. Ministerielle arkiver, privatarkiver, Kongehusets arkiv samt Vareudvalgets arkiv i Tórs-havn må nævnes som de mest oplagte. Det må også her bemærkes, at der meget savnes et egentlig historiografisk kapitel, der sammenfattede de senere fremstillinger af sagen af implicerede såvel som af historikere. Ved en heldigere gennemført litteratursøgning kunne flere end de anvendte fremstillinger være føjet til. Lad mig blot nævne Asger Møllers generelt oversete bog *Færøerne-Danmark. Den politiske Udvikling i de sidste 100 Aar* (Århus 1958), hvor sagen blev relativt udførligt gennemgået netop på baggrund af kommissionens beretning og bilag.

Som eksempel på nødvendigheden af inddragelsen af andet materiale kan fremhæves forsyningssituationen. På trods af at den var hele sagens udgangspunkt, er det relativt dårligt udredt, hvor truende situationen var, og hvad der rent faktisk blev gjort. Det hedder f.eks., temmelig lidt oplysende, »en bred vifte af initiativer blev løbende taget for at sikre forsyninger« (s. 51), og »det stiltfærdige diplomatiske bearbej-

de var i gang« (s. 188). Mere opklarende fremgår det, at der var forsyninger til mindst tre måneders forbrug (s. 188), og at »værst stod det til med margarine, petroleum (til fiskerbådene) og salt« (s. 74). Nogen egentlig analyse af forsyningssituationen, Vareudvalgets virksomhed og den danske regerings diplomatiske indsats bliver ikke foretaget. Her havde Vareudvalgets forhandlingsprotokol utvivlsomt været en værdifuld kilde, men den har desværre ikke kunnet lade sig fremskaffe. Men bortkomsten af denne kilde burde jo netop have fået forfatterne til at have søgt oplysninger andre steder, mest oplagt i Udenrigsministeriets arkiv. Her må findes informationer om de reelt førte forhandlinger med briterne, om den faktiske forsyningssituation på øerne, og om beskaffenheden af de forsyninger, det trods alt lykkedes at få opsendt. At den forsyningsmæssige situation var – eller blev oplevet som – meget tyngende, synes dog at fremgå af de over 3.000 underskrivere (over 18 år) på folkeadressen. Befolkningstallet var i 1916 på 19.656 personer. De var fordelt på 3.445 husstande, og omkring 45% af dem var under 20 år. Der var altså en særdeles massiv opbakning fra befolkningen bag henvendelsen, men det forbigås nærmest som uinteressant.

Denne manglende dybdeboring ses især i sagens danske dimension: omkring kommissionen, dens motiver og resultater. I bogens indledning hævdes det, at hensigten med nedsættelsen af en kommission var – hvis der forelå tilstrækkelig klare beviser – at rejse rigsretssag mod Zahle (og dermed vælte regeringen) samt ophæve Paturssons immunitet og anklage ham for landsforræderi. Det ses af flertalsindstillingen bag kommissionsberetningen og henvisningen til grundlovens §45, hedder det (s. 1). Men flertalsindstillingen dateret 15. januar 1920 siger strengt taget intet om

motiverne bag kommissionsnedsættelsen i juli 1918, og §45 hjemlede kun, at begge ting kunne nedsætte kommissioner »til at undersøge almen vigtige Sager«. Om så hårde anklager var en naturlig følge af §45, burde være diskuteret. Kommissionens nedsættelse fandt jo sted i den første rigsdagssamling efter 1915-grundlovens ikrafttræden, og det var derfor første gang §45 trådte i anvendelse. Siden 1849 havde kommissionsnedsættelser været hjemlet i grundloven (1849-grundloven §50 og 1866-grundloven §46), men i tidens løb havde parlamentariske kommissioner fortrinsvis haft andre arbejdsopgaver end undersøgelser af suspekte sager, f.eks. almindeligt lovforberedende arbejde. Efter 1918 skal vi helt frem til juni 1945 før §45 blev anvendt igen, og da var det ganske rigtigt i den udtrykkelige hensigt at undersøge, om nogle ministre kunne drages til ansvar. Det var det ikke i 1918 (jf. P. Munch i *Den danske Rigsdag*, IV (1949), s. 238ff. og Poul Andersen: *Dansk Statsforfatningsret* (1954), s. 508ff).

At det egentlige motiv i foråret 1918 bag en V-K-plan om en kommissionsnedsættelse var at vælte regeringen Zahle, finder i afhandlingen sin bedste støtte i en satirisk tegning fra Svikmøllen samme år. I et spil billard forsøger J.C. Christensen med Piper og erhvervsfolk som tilskuere og amtmand Rytter som ballen at vælte keglene, regeringen Zahle. Dette vink med en vognstang – eller billardkø, om man vil – om at søge bag om den danske vinkel bliver dog ikke fulgt. At erhvervsfolkene repræsenterede den voksende utilfredshed med 'det rodeske regimente' er selvkært, men hvad var J.C. Christensens rolle?

Brugen af §45 blev i øvrigt nævnt i den forudgående debat i Landstinget, hvor også bl.a. Zahle anfægtede forslagsstillernes motiver. Debatten, der findes i *Rigsdagstidende. Forhandlin-*

ger paa Landstinget. Overordentlig Samling 1918 (sp. 272-285) ses ikke anvendt, end ikke forslagsstillerne, Jørgen Pedersen (V) og E. Piper (K), nævnes i sammenhængen. Var denne debat inddraget, havde man i øvrigt undgået en beklagelig fejl. Det hedder s. 122: »I det nyvalgte Landsting, der mødtes i begyndelsen af juli 1918, vedtog man som eneste væsentlige forslag efter konstitueringen at nedsætte (kommissionen), d. 5. juli 1918«. Da der var valg til både Lands- og Folketinget 22. april, hvorefter Landstinget sammentrådte 28. maj, og forslaget om en kommission blev fremsat på 21. møde den 26. juni og behandlet og vedtaget på 36. møde den 5. juli, så er det citerede notorisk forkert – med mindre altså forfatterne mener, at Landstinget ikke vedtog noget væsentligt under de foregående 35 møder.

Som minimum burde kommissionsnedsættelsen have været drøftet. Ihu-kommende den store nytte Tage Kaarsted havde af privatarkiver under sit arbejde med Påskekrise, kunne man formentligt også i denne sag have udnyttet disse arkiver til at trænge bag om netop et forhold som kommissionsnedsættelsen. En sober undersøgelse af netop kommissionsflertallet, som man støtter sig så kraftigt til, havde dog været naturligt. I den førnævnte bog vurderede Asger Møller, at »Kommissionen formaaede ikke at optrevle hele det Netværk, som var spundet mellem ligesindede paa Færøerne og i Danmark« (s. 31). Denne fornemme opgave står endnu tilbage, men den må netop inddrage selve kommissionen: nedsættelsen, flertallet, konklusionen og beretningens konsekvenser.

Resultatet af arbejdet blev et nærmest ubetydeligt mistillidsvotum til Zahle i Landstinget 3. marts 1920. At man ikke greb til hverken rigsretssag eller landsforræderianklage, forklarer forfatterne på få linjer. Det var »primært fordi, at

Påskekrisen og regeringsskiftet fjernede den politisk-parlamentariske fornuft deri« (s. 162). Det holder ikke. Regeringen Zahle blev jo først afskediget 29. marts, og Påskekrisen fandt som bekendt sted derefter. At Sønderjyllands-spørgsmålet var blevet glohedt i månederne forinden, og at tanker om regeringens fjernelse ligeledes var blevet spillelevende, er noget andet. Og det burde snarere have fået oppositionen til at søge Færøkommissionens konklusioner brugt mod Zahle. Det gjorde man ikke. Forfatterne anfører desuden, at det »nok« har forekommet flertallet i Landstinget 1) at domfældelse(r) ikke var muligt, 2) at anklagede ville blive martyrer, og 3) at de fremtidige dansk-færøske relationer ville blive skadet. Disse punkter har nok stor forklaringskraft, men også konsekvenserne burde være grundigere undersøgt og vurderet. Denne manglende undersøgelse og analytiske inddragelse af den danske politiske kontekst begrænser jo direkte forfatternes konklusioner. I stedet skulle den være inddraget på lige linje med den færøske. Da ville vejen være banet for at hæve sig over sagen i dens helhed og levere en samlet tolkning af hele begivenhedsforløbet.

I afslutningen hedder det, at det »var statsminister Zahle og Patursson (...) flertallet i Kommissionen politisk var ude efter om muligt at få afsløret og ram på« (s. 196). For at begribe sagen i sin helhed og levere nogle plausible forklaringer synes det i hvert fald som om, at man må anlægge et langt mere diakront og nuanceret perspektiv. Sagen udviklede sig og skiftede karakter undervejs. Da V-K fik kommissionen nedsat i juli 1918, var det hævet over al tvivl et led i det partipolitiske spil på Rigsdagen – og sikkert også med regeringen Zahles fald som et eventuelt – og stærkt ønsket – men altså implicit mål. Målet var ikke Patursson – og selvstyrefolkernes forsøg

på direkte kontakt til den britiske regering. Det var betydningsløst. Tanker om at ophæve Paturssons parlamentariske immunitet og anklage ham for landsforræderi var ikke på tale i 1918. Under kommissionens arbejde skiftede fokus klart, så adressen og dens bagmænd kom i centrum. Adressens indviklede sagsforløb, Paturssons hårdnakkede benægtelser og Rytters udredninger om selvstyrebevægelsens omfang ligger uden tvivl bag dette skifte. Den intense fokusering på denne færøske vinkel betød samtidig en overdreven dramatisering af adressen – en dramatisering, som forfatterne er faldet for og bestemt ikke har gjort mindre. I dette lys forekommer det mig, at den ringe udnyttelse af beretningens konklusioner giver mere mening. Kommissionsflertallet afslørede Patursson som den store skurk, men dette kunne V-K på Rigsdagen ikke bruge. Hvad en færøsk politiker havde foretaget sig, havde nok interesseret kommissionen, men var rigsdagspolitikere aldeles ligegyldigt, når det ikke kunne bruges i den partipolitiske magtkamp. At rejse sigtelser mod Patursson blev end ikke drøftet 3. marts 1920 i Landstinget (*Rigsdagstidende, Forhandlingerne paa Landstinget 1919-20*, sp. 1119-1175). Det ville også være i direkte strid med V og K's interesser. Folkedressen havde haft så bred folkelig opbakning, og selvstyrefolkene havde i mellemtiden erobret flertallet i Lagtinget, så tiltag i den retning kunne kun ventes at føre til splittelse i den danske rigsenhed og dermed virke som en boomerang mod V og K's nationalt-ideologiske holdninger. Debatten i Landstinget (jf. ovenfor) handlede derfor udelukkende om Zahle. Ifølge 1915-grundlovens §67 kunne både kongen og Folketinget anlægge rigsretssag. Folketingets medvirken var udelukket på forhånd grundet mandatfordelingen. Men kongens mulige medvirken her – og

hele hans rolle i forløbet i øvrigt – dét står endnu tilbage at undersøge – eller medtænke. Han nævnes ikke med et ord i denne afhandling, ikke så lidt bemærkelsesværdigt når man tænker på Påskekrisen.

Bogen kunne være bedre gennemarbejdet. Den er præget af gentagelser og et til tider noget upræcist sprog. Og op mod 200 – tohundrede – stavfejl er for mange. Men trods dette og de oven-

nævnte indvendinger kan bogen varmt anbefales. Det er en særdeles interessant og spændende sag, de tre studerende har gravet frem. Dertil må tilføjes, at det danske rigsfællesskab i det 20. århundrede har været præget af mange større og mindre betænkelige sager, der endnu ikke er undersøgt. Lad os derfor håbe, at den nye værkserie fra Center for Nordatlantiske Studier vil præsentere flere af disse konflikter.

Kirken under besættelsen

Af Henrik Skov Kristensen

Erik Thostrup Jacobsen: *Som om intet var hændt. Den danske folkekirke under besættelsen.* (Odense Universitetsforlag, 1991). 381 s.

Anders Bjørnvad: *På vej mod hjemstavnsret. Den katolske kirke i Danmark under den tyske besættelse 1940-45.* (Odense Universitetsforlag, 1993). 190 s.

Erik Thostrup Jacobsens ph.d.-afhandling må betragtes som den centrale undersøgelse i det projekt om kirken under besættelsen, som Statens Humanistiske Forskningsråd satte i gang i midten af 1980'erne. Forfatterens overordnede, og i øvrigt overbevisende, konklusion er, at kirken under besættelsen er at opfatte som et spejl af samfundet. Man genfinder i det kirkelige liv de overvejelser og bevægelser og dermed også konflikter, som adskillige detailundersøgelser har kunnet påvise i det verdslige Danmark fra 1940-45. Konsensus-synspunktet står altså nok en gang ikke for en nærmere prøvelse.

Forfatteren understreger, at hans hovedanliggende ikke er at skrive kirkehi-

storie, men »samtidshistorie, der har kirken som sit objekt«. Forfatterens mål er altså at undersøge, hvordan kirken i bredeste forstand stillede sig til centrale principielle samfundsspørgsmål under det pres, som også det øvrige samfund og dets institutioner blev udsat for. Tre lag af det kirkelige liv udkrystalliseres: Kirkeministeriet, biskopperne og de menige præster. Bogen rummer således en analyse af, hvordan den danske forhandlingspolitik konkret førtes ud i livet inden for et ressortområde, nemlig Kirkeministeriets. Der var det specielle ved dette område, at de menige embedsmænd, præsterne, hver søndag stod ansigt til ansigt med befolkningen. På prædikestolen kunne de principielt ytre sig frit, uden at Kirkeministeriet kunne gribe ind, for i deres forkyndelse stod præsterne udelukkende til ansvar over for biskopperne, som forfatteren tegner en række interessante portrætter af.

Selv om dele af undersøgelsen har karakter af administrationshistorie ligger hovedvægten dog på de forskellige kirkelige retningers stillingtagen i forbindelse med centrale spørgsmål under